

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 669.1(497.452Tržič)"18"

Prejeto: 24. 7. 2020

Marko Mugerli

dr., višji kustos, Gornjesavski muzej Jesenice, Cesta Franceta Prešerna 45, 2, SI-4270 Jesenice
E-pošta: marko.mugerli@gmj.si

Kranjska industrijska družba in Tržič

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljene tržiške gozdne posesti in fužine med letoma 1873 in 1891, ko je bila njihova lastnica Kranjska industrijska družba. Fužine so bile leta 1873 v slabem stanju. Kranjska industrijska družba se je za njihov nakup odločila predvsem zaradi obsežnih gozdnih posestev. Za svojo metalurško proizvodnjo je potrebovala velike količine oglja. Ko je na Jesenicah zgradila moderne jeklarske obrate, se je potreba po oglju zmanjšala. Zaradi tega se je odločila prodati gozdove. Leta 1891 je tržiške gozdove prodala baronu Juliju Bornu.

KLJUČNE BESEDE

Tržič, fužinarstvo, 19. stoletje, Kranjska industrijska družba, Born

ABSTRACT

CARNIOLAN INDUSTRIAL COMPANY AND TRŽIČ

The paper presents the forest property and ironworks in Tržič between 1873 and 1891, when they belonged to the Carniolan Industrial Company. In 1873, the ironworks were in poor condition. The reason why the Carniolan Industrial Company bought them was the extensive forest property because it required huge quantities of charcoal for its metallurgical production. When the company built modern steelworks plants in Jesenice, it needed less charcoal and decided to sell the forests. In 1891, the Tržič forest property was bought by Baron Julius Born.

KEY WORDS

Tržič, ironmaking industry, nineteenth century, Carniolan Industrial Company, baron Born

Uvod

Kranjska industrijska družba je bila ustanovljena leta 1869. V prvih štirih letih je kupila gozdne komplekse in obrate dvanajstih fužin, med njimi tudi v Tržiču. Za svojo metalurško proizvodnjo je potrebovala ogromne količine oglja. Ko je začela opuščati proizvodnjo v fužinah in graditi sodobne industrijske obrate, se je potreba po oglju zmanjšala. Zaradi tega je večino gozdov prodala. Tržiške posesti je leta 1891 kupil Julij baron Born.¹

19. stoletje je v metalurgiji prineslo veliko sprememb. Med najpomembnejšimi sta bili iznajdbi Bessemerjevega konverterja in Siemens-Martinovega postopka. Prva iznajdba je omogočila proizvodnjo jekla v tekočem stanju, druga pa uporabo starega železa. Do tedaj so jeklo proizvajali iz surovega železa ali grodlja, ki so ga pridobili s taljenjem in redukcijo železove rude v plavžu. Staro železo je bilo odpadek brez cene. V Siemens-Martinovi jeklarski peči so kot surovino uporabljali staro železo in grodelj. Energent je bil generatorski plin, ki so ga pridobivali z uplinjanjem premoga. Kasneje v 20. stoletju so peči ogrevali tudi z mazutom in nazadnje z zemeljskim plinom. Nova postopka sta omogočila masovno proizvodnjo jekla, kar je pocenilo proizvodnjo in fužine spravilo v nekonkurenčni položaj.²

V poslovnih težavah so se v drugi polovici 19. stoletja znašle tudi Zoisove fužine, ki so bile do uveljavitve novih postopkov med najuspešnejšimi in najnaprednejšimi fužinami na Slovenskem. Zoisi so se z ljubljanskimi podjetniki dogovorili za ustanovitev delniške družbe. Poleg Zoisov so bili družabniki še bančnik Lambert Karel Luckmann, njegova sinova Jožef in Karel ter lastnika velikih trgovskih podjetij Karel Kanut Holzer in Vincenc Seunig. Na ustanovnem občnem zboru 5. septembra 1869 v ljubljanskem parnem mlinu so si zadali nalogi, da odkupijo Zoisove fužine in posesti ter da sklenejo dogovor s savskim fužinarjem Viktorjem Ruardom, da se pridruži družbi. Delniška družba je imela predsednika upravnega odbora ter poslovnega in tehničnega direktorja.³

Prvi tehnični direktor je bil Tržičan Lambert pl. Pantz. Na dunajski politehniki je študiral strojništvo, v Leobnu montanistiko in v Chemnitzu kemijo. Pred ustanovitvijo družbe je bil vodja Zoisovih fužin v Bohinju. Na mestu tehničnega direktorja družbe je ostal do leta 1889. S svojimi idejami in načrti je omogočil učinkovitejši prevoz surovin ter večjo proizvodnjo, z izumom feromangana pa je družbi prinesel svetovni sloves. Leta 1873 je skonstruiral samotežno rudniško žičnico z Begunjsčice v Završnico. Čez tri leta je dal izdelati prvo slovensko gozdno žičnico v Pod-

koritu. Zatem je skonstruiral še tri gozdne žičnice v Blatnem grabnu, Mokrem logu in čez Komarčo. Z njimi so v dolino vozili hlodovino in oglje. Pri prevozu hlodov do žag so si pomagali tudi s plavljenjem lesa. Zato je Pantz skonstruiral posebne splavarske grablje, ki so pomagale pri usmerjanju hlodov k žagi. Tehnični direktor se je ukvarjal tudi z načrtovanjem hidroelektrarne v Mostah pri Žirovnici. Najbolj znan pa je po iznajdbi postopka za pridobivanje feromangana v plavžu, ki ga je iznašel leta 1872 v javorniskem plavžu. Kranjska industrijska družba je za iznajdbo postopka na svetovnih industrijskih razstavah leta 1873 na Dunaju in tri leta kasneje v Filadelfiji prejela medaljo in spominsko diplomo. Feromangan je pomemben za dezoksidacijo in izboljšanje žilavosti jekla. Z iznajdbo postopka za njegovo pridobivanje je Pantz rešil temeljni problem pri proizvodnji jekla in omogočil nadaljnji razvoj svetovne jeklarske industrije.⁴

Feromangan so proizvajali v plavžu na Javorniku in na Stari Savi. Pri tem so potrebovali veliko več oglja kot pri proizvodnji surovega železa. V popisu fužin Kranjske industrijske družbe iz leta 1877 je navedeno, da so za proizvodnjo 100 kilogramov grodlja potrebovali približno 0,4 m³ oglja. Pri proizvodnji feromangana je poraba oglja znašala med 1,3 in 1,75 m³.⁵ Poraba oglja je med letoma 1875 in 1891 v povprečju letno znašala 80.000 m³.⁶

Nakup tržiških fužin in posesti

Zaradi velikih potreb po oglju je KID leta 1873 prav prišel nakup tržiških gozdov. Od kneza Sulkowskega je kupila posestva bivše gosposke Neuhaus in Stari Gutenberg (Altgutenberg). Prodajna pogodba med knezom Jožefom Marijo Sulkowskim, ki je bil naveden kot pruski poslovnež, in Karlom Luckmannom, poslovnim direktorjem KID, je bila sklenjena 12. februarja 1873 pri notarju dr. Viljemu Ribiču v Ljubljani.⁷ Kupnino, ki je znašala 135.500 goldinarjev, je družba plačala z delnicami. 24. oktobra istega leta je družba za 13.000 goldinarjev kupila še fužino Stanislava pl. Jabornika na Slapu pri Tržiču.⁸

KID je s tema nakupoma prišla do gozdnih posesti in fužin. Te so bile na Slapu, pod ljubeljsko cesto na Blekah, ob sotočju Mošenika in Bistrice na Balosu ter za trgov v Njivi. Fužino na Slapu je od leta 1733 posedovala družina Jabornik pl. Altenfels.⁹ Kupil

¹ Mugerli, *Gozdna posest*, str. 15.

² Knap, *Jeklarstvo*, str. 196, 198.

³ GMJ, arhiv KID, t. e. 28, a. e. 2, Zapisnik o ustanovitvi družbe iz leta 1869.

⁴ Mugerli, *Žar jekla*, str. 14.

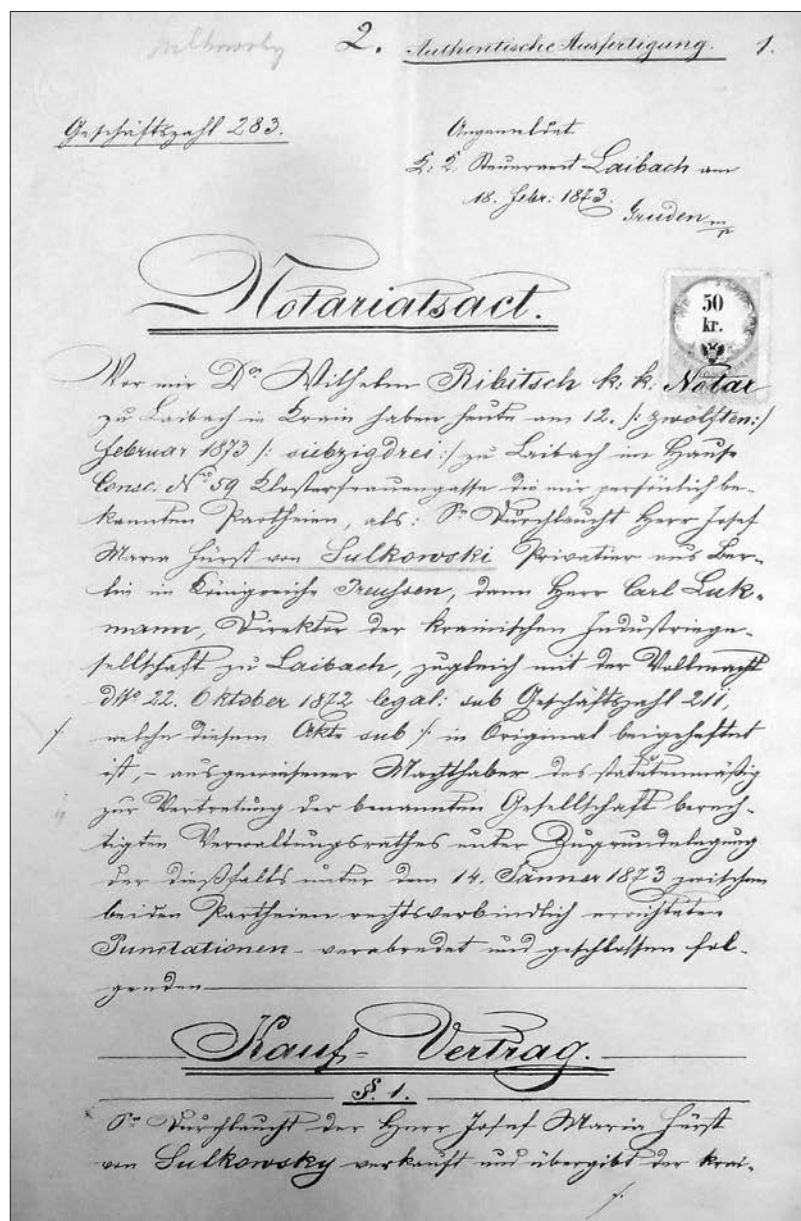
⁵ GMJ, arhiv KID, t. e. 33, a. e. 258, Prepis popisa vseh gorenjskih fužin, ki so spadale pod KID, njihovih rudnikov, delavstva in proizvodnje z dne 15. 7. 1877.

⁶ GMJ, arhiv KID, t. e. 67, a. e. 527, Letna poslovna poročila generalne skupščine KID med leti 1875 in 1889.

⁷ GMJ, arhiv KID, t. e. 38, a. e. 324, Notarski zapis kupne pogodbe z dne 31. 7. 1873.

⁸ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 228.

⁹ O družini Jabornik (tudi Jabornegg) gl. Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 338.

Notarsko overjena kupoprodajna pogodba med knezom Jožefom Marijo Sulkowskim in Karlom Luckmannom z dne 31. 7. 1873 (GMJ, arhiv KID, t. e. 38, a. e. 324).

jo je Franc Jabornik, ki je v Tržič prišel kot grajski oskrbnik.¹⁰ Fužina je obratovala štiri generacije do Rajmunda, ki je sredi 19. stoletja še vedno uspešno vodil obrat. Takrat je imel štiri presnovke, štiri kladi-va in 20 jeklarjev. Letno je izdelal okrog 3000 centov jekla, ki so ga izvažali v Trst in Turčijo.¹¹ Ko pa je podjetje prevzel sin Stanislav, fužina ni več obratovala.¹² Po prodaji se je Stanislav z družino odselil v Črno v Mežiško dolino.¹³ Njegov sin Evgen je delal

na Dunaju kot agronom, Henrik pa kot odvetnik in župan v Celju.¹⁴

Lastnik ostalih tržiških fužin je bil na začetku 19. stoletja feldmaršal Josef grof Radetzky. Njegove fužine je močno prizadel velik požar v noči z 29. na 30. marec 1811. Njihova obnova je Radetzkega prisilila v zadolževanje. Ker pa dolgovi ni mogel poravnati, je tržiške posesti in fužine 26. novembra 1819 prevzel njegov glavni upnik Jožef (Joseph) Dietrich z Dunaja. Dietrich jih je imel v lasti do svoje smrti leta 1855. Podedovala jih je hči Ana, poročena s knezom Sulkowskim, ki pa je kmalu zbolela in zgodaj umrla.

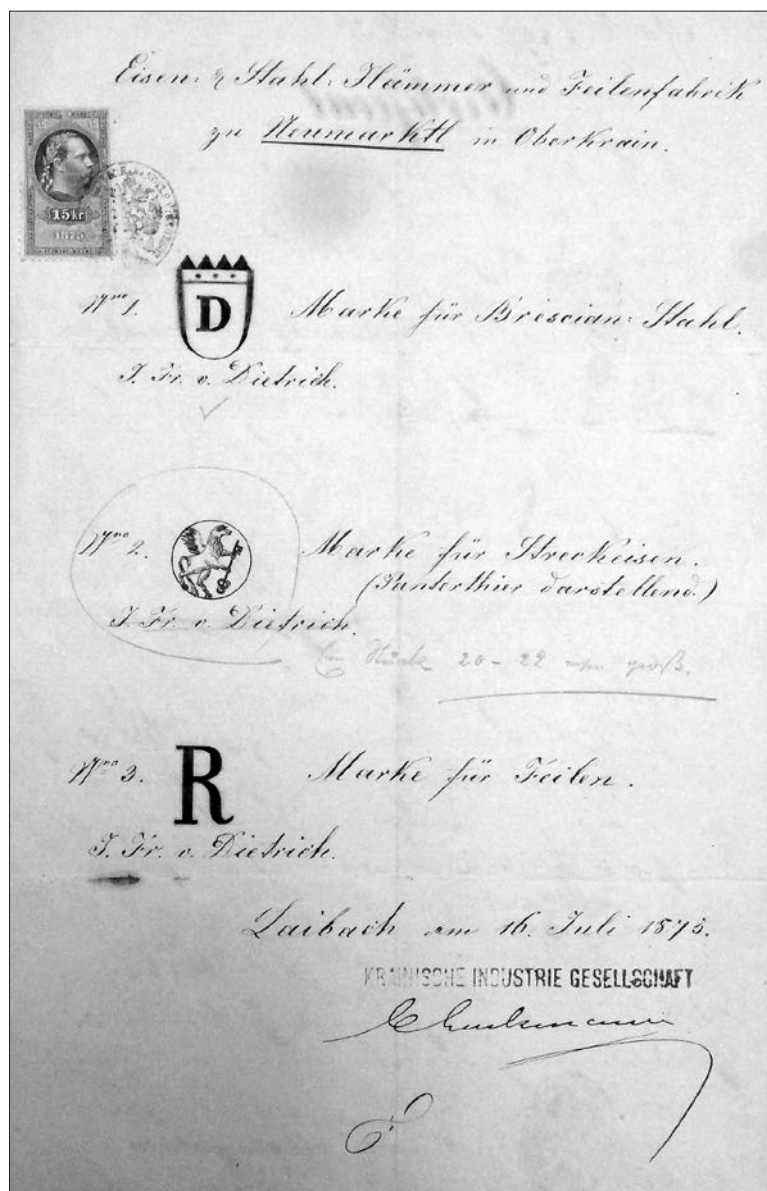
¹⁰ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 35, 36.

¹¹ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 155.

¹² Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 35, 36.

¹³ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 228.

¹⁴ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 36.

Dovoljenje z dne 16. 7. 1875, da lahko Kranjska industrijska družba uporablja varstveno znamko Dietrich za proizvode tržiških jeklarn (GMJ, arhiv KID, t. e. 34, a. e. 268).

Tako je dediščina 15. maja 1868 pripadla mladoletnemu Jožefu Mariji Sulkowskemu.¹⁵ Zadnje poročilo o delu njegovih fužin v Trziču iz leta 1870 navaja, da so izdelali 3500 centov jekla, 3000 centov kovnega in 2000 centov vlečenega železa v skupni vrednosti 94.300 gld. Grodelj, osnovno surovino za izdelavo jekla, so povečini kupovali na Koroškem, v manjši količini na Stari Savi.¹⁶ Izdelke so prodajali v Španijo, Italijo, na Tirolsko, Hrvaško in v Trst. Fužina na Blekah je bila znana po pilah, v Njivi pa po kosah in srpih.¹⁷ KID je ohranjala proizvodnjo v fužini na

Blekah, izdelke pa prodajala pod varstveno znamko Dietrich. To znamko so nosili proizvodi, izdelani v Trziču, in sicer bresciansko in vlečeno jeklo ter pile.¹⁸ Razvoj je stagniral, tako je bilo tudi s številom zaposlenih. Leta 1888 je imela fužina samo še 5, pilarna pa 11 zaposlenih.¹⁹ Leta 1889 je bilo delavcev 22, naslednje leto pa 25. Pilarno in vlečno kladivo je imela v najemu predilnica Glanzmann & Wächter.²⁰

¹⁵ Štuhec, Tržiški Neuhaus, str. 86.

¹⁶ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 98–101.

¹⁷ Knific, *Razvijanje mita*, str. 124.

¹⁸ GMJ, arhiv KID, t. e. 34, a. e. 268, Varstvena znamka fužinam in tovarni pil v Trziču z dne 16. 7. 1875.

¹⁹ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 288.

²⁰ GMJ, arhiv KID, t. e. 63, a. e. 511, Prijava dohodnine za leti 1889 in 1890.

Copie N° 1

Spinnerei Neumarkt

C. SÉQUIN-BRONNER, Civilingenieur, RÜTI (Zürich).

Verzeichniss der Eisen

Pos.	Benennung des Gegenstandes.	Stückzahl.	Dimensionen. <i>in Metern</i>	Massgattung.	Quantität.	Einheitspreis.	Summa.	
							Einzel.	Im Ganzen.
	<i>I. Eisen am Schuttwagen</i>		<i>Länge</i>					
	<i>Profil 300/126/12 à 10 kils</i>							
	<i>Neichen A1 - A3</i>	27.75	3	q. 35				
	<i>B1 - B3</i>	27.	3	q. 60				
	<i>C1 - C3</i>	27.90	3	q. 30				
	<i>D1 - D3</i>	27.	3	q. 60				
	<i>E1 - E3</i>	27.80	3	q. 60				
	<i>F1 - F3</i>	27.90	3	q. 30				
	<i>G1 - G3</i>	27.90	3	q. 30				
	<i>H1 - H3</i>	54.00	18	3.00				
		242.25	72	à 10 kils				14535.00

Specifikacija naročila jeklenih profilov za novo predilnico in tkalnico v Tržiču z dne 22. 6. 1885
(GMJ, arhiv KID, t. e. 60, a. e. 502).

Prodaja tržiških fužin

KID so v Tržiču koristili zlasti gozdovi, ostale nepremičnine pa je želela prodati. Z nakupom gospostva Neuhaus je leta 1873 prišla tudi do stavbe, ki je bila namenjena graščinskim uradnikom in od leta 1822 tudi šoli.²¹ V njej so bili dve učilnici in učiteljevo stanovanje. Stroške vzdrževanja celotne stavbe, vključno s šolskimi poslopji, je morala kriti lastnica. Družba se je s tržiško občino domenila za prodajo hiše. Kupnina je znašala 2000 goldinarjev.²² Grad Neuhaus je kupil trgovec Julij Hanhart, ki ga je leta 1888 prodal Andreju Gassnerju, solastniku predilnice.²³

Za prodajo obratov in posestev Voje na levem bregu Bistrice, na Blekah in Balosu se je KID pogajala s poslovnežem Edmundom Glanzmannom, ustanoviteljem in solastnikom tržiške predilnice.²⁴ Del fužinarjev je našel zaposlitev v novi predilnici in

tkalnici, del pa na Jesenicah.²⁵ KID je obdržala varstveno znamko Dietrich, in sicer za jeklo, izdelano v fužinah na Savi, Javorniku in Radovni.²⁶ Bombažno predilnico in tkalnico Glanzmann & Wächter je zasnoval biro C. Sequin-Bronner iz kraja Rüti iz kantona Zürich. Poslovna partnerja Glanzmann in Gassner sta material za gradnjo, zlasti jeklene profile, iskala pri KID.²⁷ Pri KID so leta 1885 izdelali načrte za nosilne stebre. Posamezen stebel je v višino meril 425 cm in bil težak 350 kilogramov. Potrebovali pa so 288 kosov.²⁸

Fužino v Njivi je KID leta 1884 za 10.000 goldinarjev prodala Barbari Ahačič, vdovi znanega izdelovalca kos Kajetana Ahačiča.²⁹ Pred tem je družina živela na Glavnem trgu št. 15, v hiši, v kateri je

²¹ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 53, 54.

²² GMJ, arhiv KID, t. e. 38, a. e. 327, Dopis KID na Tržiško občino z dne 2. 3. 1881.

²³ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 124.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 275–279.

²⁶ GMJ, arhiv KID, t. e. 34, a. e. 268, Potrditev varstvene znamke z dne 3. 7. 1900.

²⁷ GMJ, arhiv KID, t. e. 60, a. e. 502, Seznam profilov z dne 22. 6. 1885.

²⁸ GMJ, arhiv KID, t. e. 60, a. e. 502, Načrt nosilnega stebra, maj 1885.

²⁹ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 50.

5. januarja 1660 prenočil avstrijski cesar Leopold I.³⁰ Barbara Ahačič je fužino kupila za svojega sina Franca, ki je kosarsko podjetje preselil v Njivo.³¹ Prvi stroj za ravnanje železa je kupil leta 1895. Poleg Ahačičeve kosarne so kose v Tržiču izdelovali tudi v Tovarni kos, srpov in lopat Karla Globočnika.³² Fužino na Slapu je leta 1881 za 4500 goldinarjev kupil Charles Moline³³ in tam zgradil tovarno lesne lepenke.³⁴

Tržiški gozdovi

KID je posedovala gozdove na Pokljuki, Jelovici, Mežaklji, v notranjem Bohinju, v Gornjesavski dolini in na območju Tržiča, skupno 27.500 hektarjev. Zaradi lažjega upravljanja je gozdne posesti razdelila na več revirjev in jih poverila skupni upravi. Gozdno upravo, ki je bila nastanjena v pritličju Zoisove graščine na Javorniku, je vodil gozdni nadupravitelj, ki so mu pomagali gozdni upravitelji v podružnicah v Bohinjski Bistrici, Bohinjski Beli, Spodnjih Gorjah in Tržiču. Upravitelj gozdnih posesti KID v Tržiču je bil Mihael Buberl.³⁵ V Tržiču je bila gozdna uprava pri žagi Ročevnica.³⁶ Nastanjena je bila v nekdanji graščinski pristavi, kjer je bilo prvotno stanovanje za grajskega lovca in majerja, ki je skrbel za živino in poljsko delo.³⁷ KID je stavbo preuredila. Iz leta 1890 se je ohranil načrt obnove upravnega poslopja Ročevnica, ki ga je izdelal geometer Ferdinand Kren. Stavba je imela v pritličju dva kletna prostora, kuhinjo, shrambo, stopnišče, pisarno in dve sobi. V nadstropju so bile štiri sobe, dve kuhinji, shramba in veža.³⁸ Gozdnemu upravitelju so bili podrejeni gozdarji ter gozdni in lovski čuvaji. Tržiški gozdovi so bili razdeljeni na revirje Sv. Ana na obeh straneh ljubelske ceste, Sv. Katarina v Jelendolu, Ročevnica in Dobje v davčni občini Bistrica pri Tržiču.³⁹

KID z gozdnimi posestmi ni prosto razpolagala, ker še niso bili urejeni odnosi s kmeti oziroma gozdnimi upravičenci. Lastniška razmerja je urejala krajevna komisija za zemljiško odvezo, ki ji je predsedoval radovljiški glavar Avgust Wurzbach pl. Tannenberg. Družba je najprej uredila odnose z Mihaelom Primožičem. Po poravnalni pogodbi z dne 25. julija 1873 o prenosu posestev sta družbi pripadali hiša št. 54 in kmečka posest pri Sv. Katarini, imenovana Puterhof, zapisana v zemljiški knjigi pod št. 1041 in v urbarju tržiškega gospodstva pod št. 96. Mihaelu Primožiču je pripadala kmečka posest

Maurhof pri Pristavi, zapisana v zemljiški knjigi pod št. 885 in v urbarju pod št. 442. Po potrditvi pogodbe s strani komisije za zemljiško odvezo je družba 21. oktobra 1873 okrajno sodišče zaprosila za vpis prenosa posestev v zemljiško knjigo.⁴⁰

17. avgusta 1875 je med KID in ostalimi upravičenci prišlo do sporazuma, ki mu je sledila odločba. 50 kmetom in 8 kajzarjem je bila priznana pravica za dobavo lesa za gospodinjstvo in gospodarstvo v skupni vrednosti 25.000 goldinarjev. Kot plačilo oziroma nadomestek za služnostne pravice so dobili 143,87 orala gozda v zaselku Dolina, 220,36 orala v zaselku Javornik in 187,6 orala v zaselku Lom. Ti kompleksi so z 18. septembrom 1878 prišli v last upravičencev, ki so s tem izgubili pravico do dobave lesa iz drugih delov gozda. KID je služnosti odkupila s tem, da je upravičencem odstopila 551,83 orala gozda v last. V denarju ni dala nobene odškodnine.⁴¹

Osnova za gospodarjenje z gozdovi so bili gozdnogospodarski načrti, ki so poleg izkoriščanja predvideli še vzdrževanje in pogozdovanje. Zajemali so tudi zgodovino, geografijo ter opise živalskega in rastlinskega sveta. Iz časa KID sta se ohranila le gozdnogospodarska načrta Mežaklje in Pokljuke, ki ju je izdelal nadgozdar Karl Posch, načrta Jelovice in Tržiča pa sta izgubljena. V gozdnogospodarskem načrtu Mežaklje iz leta 1887 je omenjeno, da je tržiški gozdnogospodarski načrt izdelal Mihael Buberl.⁴²

KID je les vozila na svoje žage v Puterhofu, Tržič in Bistrico pri Tržiču. Žaga v Puterhofu, v davčni občini Sv. Katarina, je imela dva lista in eno krožno žago. Obratovala je enajst mesecev na leto.⁴³ Leta 1891 je imela zaposlenih pet delavcev. Mesečna plača je v povprečju znašala 30 goldinarjev.⁴⁴ Po ohranjenem ceniku hrane iz oktobra 1870 za fužine na Javorniku je dunajski cent⁴⁵ najcenejše moke znašal sedem goldinarjev.⁴⁶ Delavec na žagi je tako lahko z mesečno plačo kupil okoli 240 kilogramov moke. Danes lahko delavec z minimalno mesečno plačo kupi bistveno večjo količino moke. Kupna moč delavcev na žagi je bila torej zelo nizka. Leta 1897 je novo in še večjo žago postavil Julij baron Born. Za njen pogon je dal zgraditi malo hidroelektrarno.

Žaga v Njivi v Tržiču je imela leta 1889 zaposlena le dva delavca. Družba jo je prodala Barbari Ahačič.⁴⁷ Že v času kneza Sulkowskega so v KID izdelali na-

⁴⁰ GMJ, arhiv KID, t. e. 28, a. e. 10, Prošnja na okrajno sodišče z dne 21. 10. 1873.

⁴¹ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 341–343.

⁴² GMJ, arhiv KID, serija Gozdovi, a. e. 65.

⁴³ GMJ, arhiv KID, t. e. 63, a. e. 511, Prijava dohodnine za žage na Dovjem, na Selu, v Sv. Katarini, Spodnjih Gorjah in v Tržiču, 30. 11. 1889.

⁴⁴ GMJ, arhiv KID, t. e. 58, a. e. 496, Popis delavcev pri žagi v Sv. Katarini za čas od 1. 7. do 31. 12. 1891.

⁴⁵ 1 dunajski cent = 56 kg.

⁴⁶ GMJ, arhiv KID, t. e. 60, a. e. 501, Cenik hrane za fužine Javornik 1870.

⁴⁷ GMJ, arhiv KID, t. e. 63, a. e. 511, Prijava dohodnine za leto 1889.

³⁰ Prav tam, str. 9.

³¹ Prav tam, str. 28.

³² Knific, Tržič, str. 15–19.

³³ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 274, 275.

³⁴ Knific, Tržič, str. 15–19.

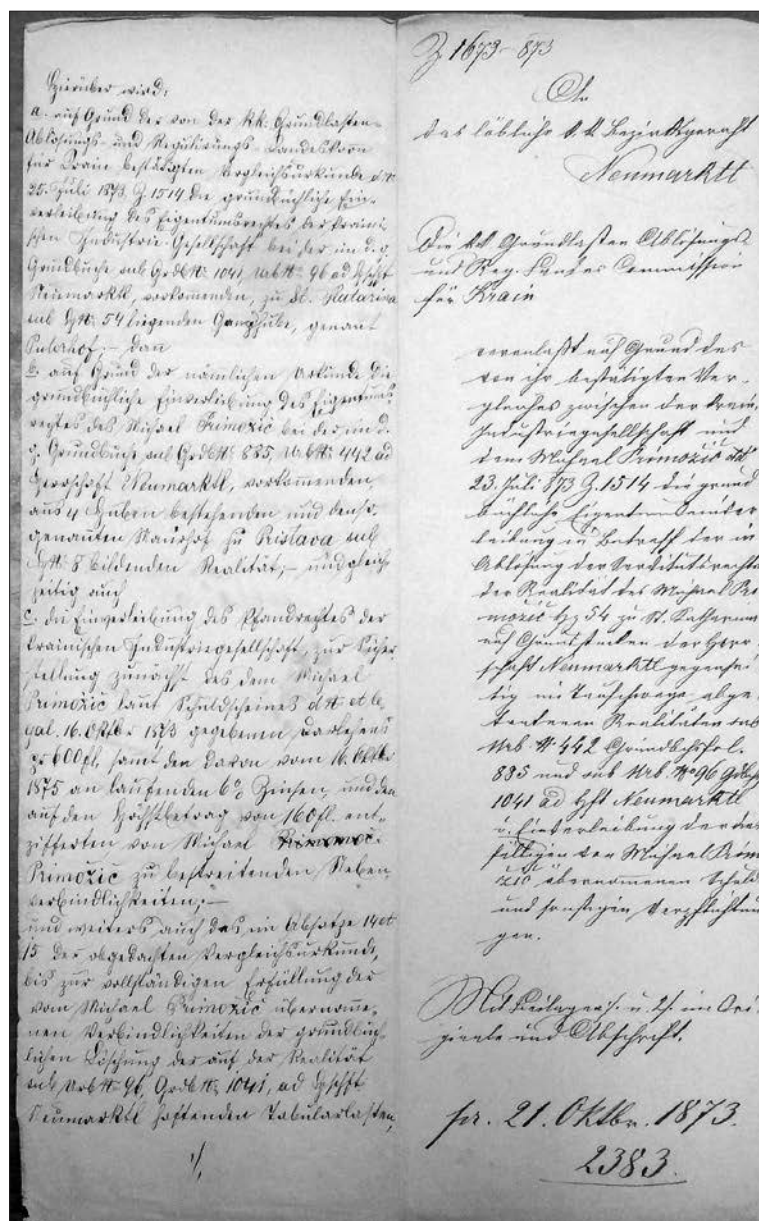
³⁵ GMJ, arhiv KID, t. e. 63, a. e. 511, Popis uslužbencev KID z dne 22. 1. 1884.

³⁶ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 279.

³⁷ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 91.

³⁸ GMJ, arhiv KID, t. e. 38, a. e. 328.

³⁹ Rizzoli, Iz mojih spominov, str. 4.

Listina o prenosu posestev v Puterhofu med Mihaelom Primožičem in Kranjsko industrijsko družbo
z dne 21. 10. 1873 (GMJ, arhiv KID, serija listine, t. e. 28, a. e. 10).

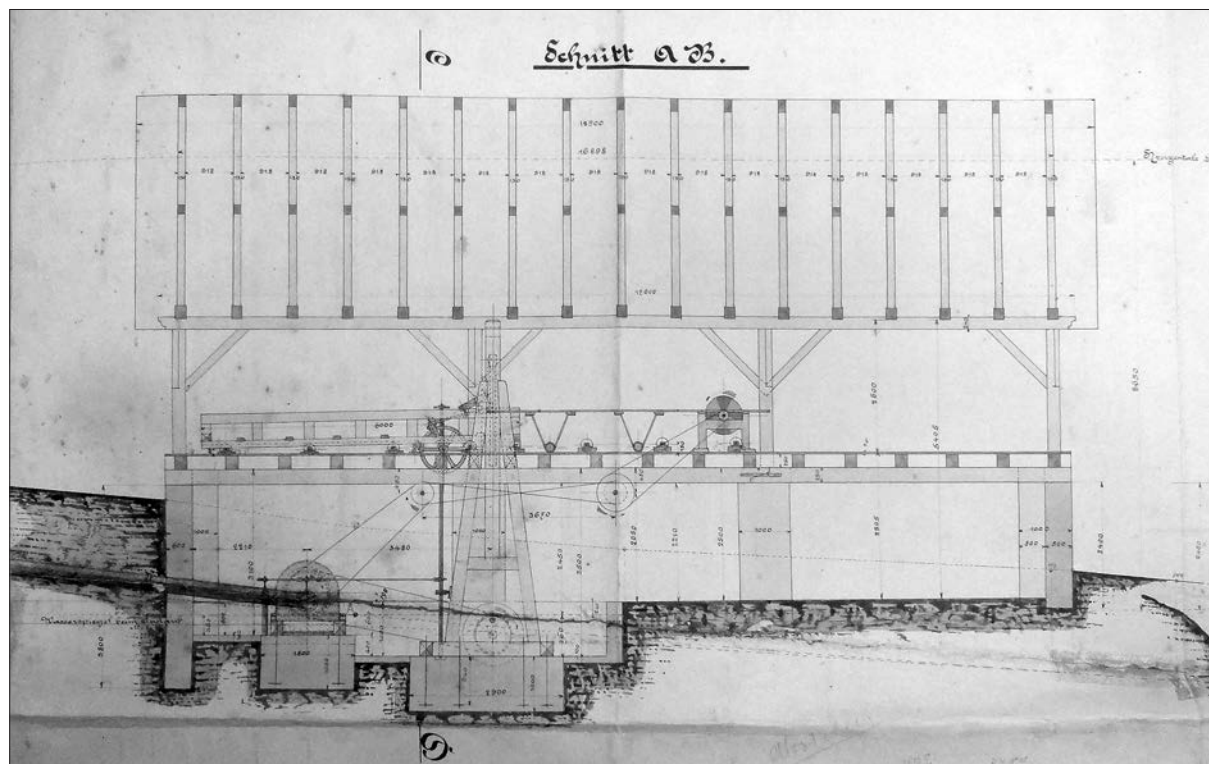
črte za žago Ročevnica v Bistrici pri Tržiču. Knez jo je želel postaviti nižje od že obstoječe žage na mestu nekdanjega skladišča lesa. Družba je načrte izdelala leta 1870. Pogonsko moč je zagotavljala voda, speljana po povezovalnem kanalu s potoka Blajšnica. V dolžino je žaga merila 5,5 dunajske klaftre oziroma 10,4 metra, v širino pa 3 klaftre oziroma 5,7 metra.⁴⁸ Ker je bila za potrebe KID žaga premajhna, je čez 19 let zgradila novo. Ta je v dolžino merila 17,4 metra, v širino pa 8,15 metra.⁴⁹

Les iz tržiških žag so vozili na železniško postajo Podnart ter od tod na Javornik in Jesenice. Veliko lesa so namenili za oglje. V tržiških gozdovih je KID imela 470 kopišč in 390 oglarjev. V letih 1883/84 so v tržiških gozdovih posekali 25.103 m³ lesa in napravili 13.220 m³ oglja. 25. avgusta 1885 je tržiške gozdove prizadel orkanski veter, ki je poruval in polomil 16.000 m³ smrekovega lesa.⁵⁰

⁴⁸ GMJ, arhiv KID, t. e. 38, a. e. 331, Načrt z dne 27. 3. 1870.

⁴⁹ GMJ, arhiv KID, t. e. 38, a. e. 331, Načrt z dne 12. 6. 1889.

⁵⁰ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 344.

Načrt žage Ročevnica v Bistrici pri Tržiču iz leta 1889 (GMJ, arhiv KID, serija načrti, mapa 316).

Prodaja gozdov

KID je uspelo, da je na Jesenicah leta 1890 odprla sodobne obrate za proizvodnjo in predelavo jekla: Siemens-Martinovo jeklaro, livarno, valjarne, hladno valjarno in žičarno ter žebjarino. Potem je stare fužinarske obrate začela opuščati.⁵¹ S tem se je potreba po oglju zmanjšala. KID se je odločila prodati gozdove. Gozdni upravi na Javorniku je naročila popis in oceno gozdnih posesti. 18. junija 1891 je oceno pripravil nadgozdar Karl Posch. Vse posesti je razdelil v tri skupine.

V prvo skupino je uvrstil revirje Jelovica, notranji Bohinj, Pokljuka, Mokri log in Štenge, Mežaklja, Pišnica, Martuljek in Belca. V drugo skupino je uvrstil gospostvo Tržič, grad Neuhaus, revirje Sv. Katarina, Sv. Ana, Ročevnica in Dobje ter kmetije na Kalu, v Medvodju in Jelendolu. Revirje Javornik z Zelenico, Poljane, fužinarski gozd Mežaklja in Savske jame je uvrstil v tretjo skupino. Po Poschevi oceni je bila vrednost prve skupine 1.052.077 goldinarjev in 60 krajcarjev. Drugo skupino je ocenil na 220.046 goldinarjev in tretjo na 119.674 goldinarjev in 50 krajcarjev. Celotna vrednost gozdnih posesti je znašala 1.391.798 goldinarjev in 10 krajcarjev.⁵²

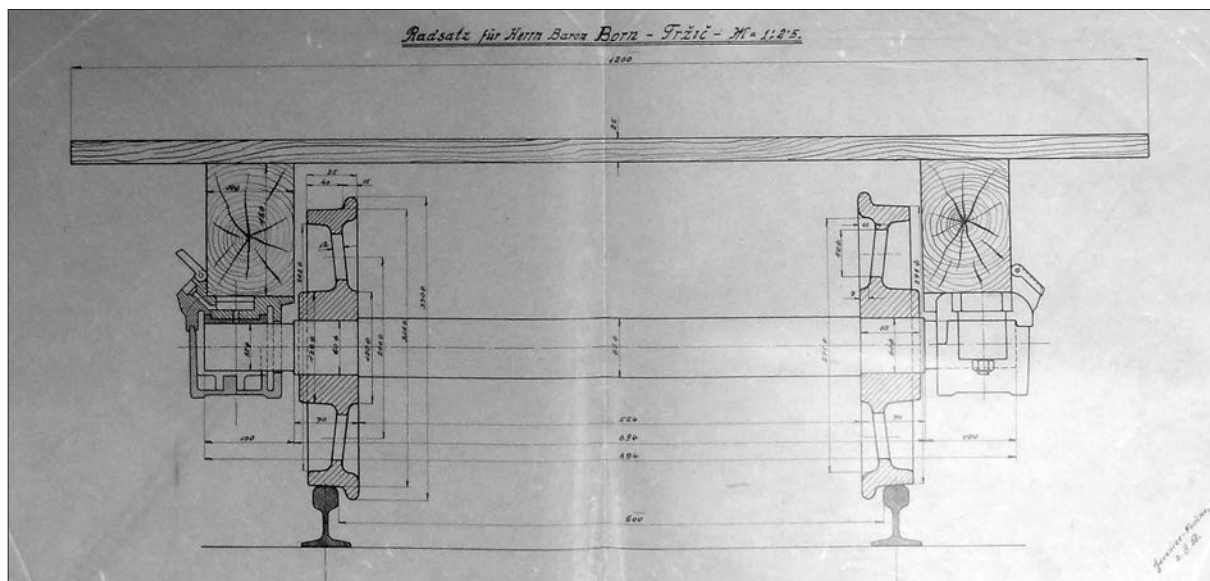
Za drugo skupino se je zanimal nemški poslovnež Julij baron Born, solastnik berlinske banke Born & Bosse in direktor železnice Berlin–Stettin. Bil je v dobrih odnosih s predsednikom KID Hugom Noottom, ki ga je že leta 1888 povabil na lov na Komno in v tržiške revirje. Na Komni je najel lovno pravico in si zgradil lovsko kočjo. Iz navdušenja nad gorenjsko deželo se je odločil za nakup tržiške posesti. KID je za veleposestva in gozdove v skupni površini 4578 ha in 1077 m² zahtevala 300.000 goldinarjev. V pogajanjih je morala ceno spustiti na 236.000 goldinarjev, od katerih je bila prava kupnina 200.000, odkup zalog pa 36.000 goldinarjev. Gozdovi so bili prodani pod ceno. Ljudje so začeli kmalu govoriti, da je baron Born tržiške gozdove kupil po 3 krajcarje za smreko. Julij Born je nakupno pogodbo s KID sklenil 15. septembra 1891. 150.000 goldinarjev je odštel za nepremičnine, 86.000 pa za premično premoženje.⁵³

Gozdna posest se je razprostirala na pobočjih Košute, Konjščice in Javornika, v Medvodju ob sotočju Bistrice ter Stegovniškega in Košutniškega potoka, ob Prevali, na Korošici, Begunjski in Zelenici ter na območju povirja Mošenika. Za upravljanje z gozdovi je baron Born ustanovil posebno gozdno upravo v novozgrajenem gradiču Sv. Katarina v Jelendolu, ki ji je načeloval Henrik Mallner, brat blejskega hotelirja Janeza Mallnerja. Henrik je bil najprej obratovodja javorniške fužine, med letoma 1881 in 1891 pa goz-

⁵¹ Mugerli, *140 let*, str. 13.

⁵² GMJ, arhiv KID, t. e. 34, a. e. 270, Cenitev na Gorenjskem ležečih posestev KID, ki jo je napravil Carl Posch 18. 6. 1891 na Javorniku.

⁵³ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 344.

*Načrt za vagon Bornove gozdne železnice v Jelendolu z dne 2. 4. 1926
(GMJ, arhiv KID, serija načrti, mapa 316).*

dni inšpektor in vodja gozdnega urada KID. Po prodaji tržiških gozdov je postal upravitelj Bornovega posestva in oskrbnik gradiča Sv. Katarina.⁵⁴ Uredil je pot skozi Dovžanovo sotesko z mostom čez Bistrico. Umrli je 10. decembra 1908.⁵⁵

KID je ostala z Borni povezana tudi po prodaji posestev. Na Jesenicah je izrisala načrte ter dobavila dele za Bornovo elektrarno in železnico v Jelendolu.⁵⁶ Borni so bili tudi pomembni delničarji KID in nekaj časa člani njenega upravnega sveta.⁵⁷

Zaključek

Kranjska industrijska družba je bila kot lastnica fužin in zemljiških posesti v Tržiču prisotna 18 let. V obdobju med letoma 1873 in 1891 je vpeljala sodoben način upravljanja z gozdovi, ki je vključeval izdelavo gozdnogospodarskega načrta, določitev za poseke primernih drevesnih sestojev in pogozdovanje. Vzdrževala je žage v Puterhofu, Tržiču in Bistrici pri Tržiču. V sodelovanju s komisijo za zemljiško odvezo je uredila lastniška razmerja s kmeti in gozdniimi upravičenci. Takrat je do svojih gozdov prišlo 58 tržiških kmetov in kajžarjev.

V tem obdobju so z obratovanjem prenehale tržiške fužine. Njihove obrate so kupili Charles Moline, družba Glanzmann & Wächter in Barbara Ahačič ter jih preuredili. Prvi je dal na Slapu pri Tržiču postaviti tovarno lepenke, druga bombažno predilnico in tkalnico, tretja pa kosarno.

Hugo Noot, delničar in nekaj časa predsednik upravnega sveta KID, je v Tržič pripeljal svojega berlinskega prijatelja in poslovnega partnerja Julija barona Borna, solastnika berlinske banke Born & Busse. Ta je leta 1891 od družbe kupil tržiške posesti. Postal je tudi njen delničar in član upravnega sveta. Na skupščini delničarjev se je zavzel za postavitev železarne v Škednju pri Trstu.⁵⁸ Po njegovi smrti je član upravnega sveta postal njegov sin dr. Karl Born, ki je bil po prvi svetovni vojni nasprotnik prodaje Škednja italijanskemu konzorciju.⁵⁹ V upravnem svetu KID je sodeloval do leta 1927. Po prvi svetovni vojni so večinske lastnice Družbe postale italijanske banke, leta 1929 pa brata Avgust in Adolf Westen.⁶⁰

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

GMJ – Gornjesavski muzej Jesenice
Arhiv Kranjske industrijske družbe (KID).

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Knap, Matjaž: Jeklarstvo v Sloveniji po koncu prve svetovne vojne. *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem* (ur. Jernej Kotar, Tomaž Lazar in Peter Fajfar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 190–226.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 6.

⁵⁶ GMJ, arhiv KID, serija načrti, mapa 316, Načrt elektrarne na Dolžanki; Načrt železnice z dne 3. 5. 1913.

⁵⁷ Mohorič, *Dva tisoč*, 2, str. 164.

⁵⁸ Mohorič, *Dva tisoč*, 1, str. 368.

⁵⁹ Mohorič, *Dva tisoč*, 2, str. 113.

⁶⁰ Prav tam, str. 163–165.

Knific, Bojan: Razvijanje mita o Radetzkyjevi naklonjenosti Tržičanom. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: ZRC SAZU, 2017, str. 107–132.

Knific, Bojan: Tržič – cvetoče rokodelstvo, ki je prešlo v industrijo. *Naše tovarne, naš ponos. Industrijska dediščina Gorenjske* (ur. Monika Rogelj). Kranj: Gorenjski muzej, 2016, str. 15–19.

Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.

Mohorič, Ivan: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.

Mohorič, Ivan: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.

Mugerli, Marko: Gozdna posest Kranjske industrijske družbe. *Gozdovi Kranjske industrijske družbe*. Jesenice: Gornjesavski muzej, 2014, str. 11–18.

Mugerli, Marko: *140 let Kranjske industrijske družbe*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2009.

Mugerli, Marko: Žar jekla. *Martinarna Jesenice*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2010.

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem*; 18. stoletje. 1. del: *Od Androlija do Zorna*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Rizzoli, Alojz: Iz mojih spominov. *Tovarniški vestnik*, 15. 8. 1939, št. 16–17, str. 3, 4.

Štuhec, Mojca: Tržiški Neuhaus in grof Radetzky. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: ZRC SAZU, 2017, str. 79–90.

S U M M A R Y

Carniolan Industrial Company and Tržič

The Carniolan Industrial Company was founded in 1869. It merged and modernised Upper Carniolan iron foundry plants. In 1873, the company acquired extensive Tržič forests and iron foundries in Tržič and at Slap pri Tržiču. The ironworks were in poor condition. The reason why the company bought them was the extensive forest property. In the 1880s, the ironworks were bought by Barbara Ahačič, Charles Moline, and Edmund Glanzmann. In the former ironworks, they established new factories. Barbara's son Franc Ahačič built the tools factory. Charles Moline established a white paperboard factory. Edmund Glanzmann built the spinning and weaving factory.

Forests were primarily needed for the production of charcoal, which was used as fuel in smithies, puddling mills, and blast furnaces. The Carniolan Industrial Company's metallurgic production required about 80,000 m³ of charcoal annually.

A Forest Office was founded at Javornik to manage the forest properties. The office, located on the ground floor of the former Zois Manor, was headed by the forest superior manager, and with the forest managers in Bohinjska Bela, Bohinjska Bistrica, Tržič, and Spodnje Gorje as his subordinates. The forest managers teams were composed of foresters, master sawyers, hunters, as well as forest and fish keepers. The forest managers team of Tržič was based in a house near the sawmill at Bistrica pri Tržiču. The Carniolan Industrial Company had sawmills at Jelendol, Tržič, and Bistrica pri Tržiču. Most of these were small sawmills, employing between two and six workers. They had two blades and one circular saw.

When the Siemens-Martin steelworks were built in Jesenice, where the furnaces were heated by coal, blast furnaces were gradually closing down and the need for charcoal decreased sharply. The Tržič forests were sold to the German businessman, baron Julius Born.